

III. A katonai közigazgatás bevezetése a Bánságban, Bácskában és Baranyában

A bánáti harcok során, 1944. október 2-án az ún. kikindai partizánosztág felszabadította Mokrin községet, amelyet a bánáti magyarokból szervezett segédrendőrség néhány tagja és az ugyancsak kislétszámú német őrség védett, amely végül rövid ellenállás után visszavonult.³¹

A rendelkezésünkre álló adatok szerint ez volt az egyetlen eset, hogy valamilyen bánági vagy bácskai magyarokból álló fegyveres egység ellenállást tanúsított a partizán seregekkel szemben. Egyébként a Bánság október 6-áig teljesen gazdát cserélt. Ezt megelőzőleg a bácskai magyar egységes katonai vezetés október 4-én határozatot hozott Dél-Bácska részleges kiürítéséről.

A Vörös Hadsereg egységei október 8-án átkeltek a Tiszán, és a bácskai oldalon néhány várost és községet elfoglaltak (Zenta, Kanizsa, Becse, Péterréve, Mohol). Ugyanebben az időben a Szeged irányából előrenyomuló egységeik a szabadkai partizánosztaggal együttműködve október 10-én elfoglalták Szabadkát is. Tovább azonban egyelőre nem haladhattak, mert Bácska nyugati, középső és déli részén erősebb német és magyar egységek védekeztek, azért ezeket a területeket csak három hét múlva, október 22-én és 23-án ürítették ki.

Nem tartozik szorosan a tárgykörünkhöz annak ismertetése, hogyan folyt le Bánság és Bácska területének kiürítése. Az 1931. évi jugoszláv népszámlálás adatai szerint a Bánság és a Bácska területén 343.000 német és 413.000 magyar lakos élt. A gyors szovjet előretörés miatt a német lakosság kimentését a Bánátból csak részben tudták lebonyolítani, ezért kb. 120 ezren ottmaradtak. Bácskából már jóval többen elmenekülhettek, mert több idő maradt a visszavonulásra, de így is kb. 80 ezren várták meg az ún. felszabadulást. Nem volt kevés azok száma, akik elutasították, hogy útra induljanak, főleg olyanok, akik a háború éveiben semmilyen politikai szervezethez nem tartoztak. Tehát kb. 200.000 német polgár (főleg idősök, nők és gyermekek) maradt ezen a területen, bár túlnyomó többségüknek nem lehetett semmilyen illúziója a jövőt illetően.

A magyar lakosság közül 40.000-nél valamennyivel többen menekültek el, főleg Bácskából. Ezek között voltak az anyaországból idehelyezett közigazgatási személyek, a vitézi családok és mintegy 17.000 idetelepített székely. Az utóbbiak túlnyomó többsége Nyugat-Bácskán keresztül jutott át a Dunántúlra. Egy kisebb csoport, szerencsétlenségére, északi irányba indult, és így Szabadkánál a partizánok fogságába került.

A katonai közigazgatást a Bánságban, Bácskában és Baranyában 1944. október 17-én vezették be, amikor Bácska egy része még magyar kézen volt. Milyen volt a politikai helyzet a Bánságban és Bácskában a katonai közigazgatást megelőző rövid interregnum időszakában?

A Vajdasági Népfelszabadító Hadsereg és partizánosztágok főparancsnokságának, valamint a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottságnak 1944. évi szeptemberi utasítása

szerint a felszabadított területeken haladéktalanul meg kellett alakítani az ideiglenes jellegű népfelszabadító bizottságokat, mint a politikai hatalom egyedüli hordozóit. Bánság és Bácska felszabadított területein már az első napon létrejöttek ezek a bizottságok. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság ugyanakkor külön kiáltványban szólította fel a délszláv lakosságot, hogy támogassa a néphatalom szerveit. A bizottságok létrehozásával párhuzamban helyi fegyveres népdörzéseket is alakítottak, természetesen ugyancsak délszlávokból. Minden helyi népfelszabadító bizottság külön albizottságot alakított, azzal a feladattal, hogy gyűjtse össze az adatokat a háborús bűnökkel gyanúsítható helyi polgárokról, és indítsa eljárást ellenük. A délszláv lakosságot felhívták, hogy feljelentéseiket lehetőleg írásban tegyék meg, hozzáfűznének még, hogy a népfelszabadító bizottságok tagjai már a katonai közigazgatás bevezetése előtt is kizárólag csak délszlávok lehettek. Még az sem lehetett jó ajánlólevél, ha valaki a magyarok közül addig részt vett a népfelszabadító mozgalomban. Olajos Mihály – aki a háború után felelős politikai tisztségeket töltött be – egyik nyilatkozatában elmondta, hogy Zentán, amely 1944. október 8-án szabadult fel, s ahol a lakosságnak kb. 80 %-a magyar, már a rendszerváltás napján létrehozták a népfelszabadító bizottságot, amelybe magyarokat is beválasztottak. Közöttük Olajos Mihályt is. Megindítottak egy kétnyelvű lapot, amelyben a lakosságot felhívták az új néphatalom támogatására, és több rendeletet adtak ki a politikai helyzet normalizálása érdekében. A katonai közigazgatás bevezetése után (1944. október 17.) a népfelszabadító bizottság soron következő ülésén részt vett Steván Doranjki, a Vajdasági Népfelszabadító Harc, illetve a mozgalom egyik tagja, aki minden kertelés nélkül közölte, hogy a vajdasági németek helyzete már eldőlt, nekik nem lesz helyük a háború utáni Jugoszláviában és ki fogják őket telepíteni. Ami a magyarok sorsát illeti, ebben a kérdésben még nem született végleges döntés, de nagy a valószínűsége annak, hogy ők is a németek sorsára jutnak. Ezért a továbbiakig magyar nemzetiségűek nem lehetnek a népbizottság tagjai sem. Ezután Olajos Mihály és a többi magyar nemzetiségű népfelszabadító bizottsági tag kénytelen volt elhagyni az ülést.³²

Kanizsán a megőrzött jegyzőkönyvi adatok szerint az első népfelszabadító bizottság, amelynek öttagú elnöksége volt, már 1944. október 8-án, a felszabadulás napján megalakult. Itt is kizárólag csak a helybeli szerb polgárok lehettek a tagjai, annak ellenére, hogy a lakosság 90%-a magyar nemzetiségű volt. Az ideiglenes helyi népfelszabadító bizottság első intézkedéseit kizárólag a helyi szerb lakosság érdekében tette meg. Így határozatot hoztak, hogy csak a szerb lakosság tűzifa ellátásáról gondoskodnak, ugyanakkor megiltották, hogy a helybeli magyar hentesek folytassák a mesterségüket.³³

Hasonló volt a helyzet a többi Tisza-menti községben is (Becse, Péterréve, Horgos, Mohol).

Némileg eltérően alakult a helyzet Szabadkán. A városba október 10-én a Szeged irányából előretörő gyenge szovjet erők nem jutottak el, úgyhogy a kiürített területre a meglehetősen kis létszámú szabadkai partizánosztag vonult be. A vasútállomáson, ahol egyébként nagy mennyiségű gyalogsági fegyver várt elszállításra, rövid tűzharcra került sor a még ott lévő kisebb magyar harci csoporttal, s ebben a harcban az osztag parancsnoka és két harcosa elesett. A magyar harci csoport ezután visszavonult. Mivel Kiskunhalas irányából támadást vártak, számos polgárt felfegyvereztek, közöttük magyarokat is. Addigra már megalakult a Nyolcadik Vajdasági Brigád is, amelyben állítólag ugyancsak voltak magyar önkéntesek. (Ez a brigád később sajnos beírta nevét a

bácskai rémtettek történetébe. Az egypártrendszerben általános volt a brigád harci hagyományainak ápolása, és Szabadkán még ma is az egyik nyolcosztályos iskola, ahová főleg magyar nemzetiségű tanulók járnak, ennek a harci egységnek a nevét viseli.)

A vázolt eseményekkel párhuzamban, 1944. október 11-én megalakult a városi népfelszabadító bizottság, amelynek 31 tagja volt, s közöttük ketten voltak magyar nemzetiségűek. Így a bizottságba beválasztották dr. Strelicky Dénes ügyvédet, aki a két háború között, a 20-as években, az akkori Országos Magyar Párt egyik vezetőségi tagja volt. Ugyanígy beválasztották a népfelszabadító bizottságba dr. Osztrogonác Béla ismert jogászt is. Már az első ülésen a napirend 8. pontjaként a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság élére Ivan Tešićet jelölték ki.

A városi népfelszabadító bizottság október 14-én újabb ülést tartott, amelyen nyomatékosan állást foglaltak, hogy a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság feladata csupán az adatgyűjtés, s az összegyűjtött anyagot az illetékes katonai hatóságok rendelkezésére kell bocsátani.

Négy nappal később, Ivan Tešić a Népfelszabadító Bizottság ülésén beszámolt arról, hogy a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság megkezdte munkáját és befutottak az első feljelentések. Október 21-én azonban Tešić kénytelen volt bevallani, hogy a feljelentések igen gyéren érkeznek, ezért javasolta, hogy kezdjék meg a tanúk kihallgatását és a nyomozást. Három nappal később Tešić közölte, hogy addig mintegy 20 feljelentés érkezett a bizottsághoz.³⁴

Ez már a katonai közigazgatás bevezetése után egy héttel történt. Mindezt azért ismertettük részletesen, hogy az elmondottakkal is bizonyítsuk, hogy a szabadkai népfelszabadító bizottság csak részben volt felelős a helybeli vérengzésekért. Itt is, mint a legtöbb helyen, a katonai közigazgatás bevezetése után szabadult el a pokol, és akkor kezdődtek meg a tömeges kivégzések.

Más helyeken a népfelszabadító bizottságok keretében, a háborús bűnöket kivizsgáló különbizottságokhoz tömegesen futottak be a jelentések, és ezek alapján megkezdődtek a letartóztatások. A fogvatartott embereket legtöbb helyen súlyosan bántalmazták. Bár helységenként ezen a téren is voltak eltérések. Néhol engedélyezték a hozzátartozók látogatását, élelem- és ruhanemű beadását. Az eddig összegyűjtött adataink alapján a későbbi véres események kronológiájában Mohol község jelentett kivételt, ahol az egyik legszörnyűbb mézszárlást rendezték meg. Itt már az impériumváltás első napján, október 8-án jónéhány embert kivégeztek, illetve agyonverték. Ezt bizonyítják a háború utáni, a zentai járási bíróság által történt első holtta nyilvánításokra vonatkozó adatok is. Persze az akkor eltűnt, illetve kivégzett személyek halálának okát minden bírósági határozatban a következő mondattal tüntették fel: „Eltűnt a község felszabadításáért vívott harcokban.”³⁵

Ismeretes azonban, hogy a község egyetlen puskalövés nélkül került az új hatalom harcosainak kezébe. A terror és a vérengzés ezután ebben a községben 1944 november végéig tartott.

Josip Broz Tito, miután visszatért a Szovjetunióból, ahova 1944. szeptember 19-én érkezett látogatóba, október 16-24 között a bánági Versec városában rendezte be főhadiszállását, egy elmenekült német család házában. Itt tartózkodott a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács, továbbá a Legfelsőbb Parancsnokság tagjainak egy része is. Meg kell említenünk, hogy a letűnt egypártrendszer időszakában a katonai

közigazgatásról igen keveset írtak. Azonban már akkoriban kitűnt az óvatos értékelésekből, hogy teljesen téves intézkedés volt, s mivel a határozatot a karizmatikus Josip Broz hozta meg, nem volt ildomos a kérdést túlságosan feszegetni. Arról sem esett szó, kik vettek részt az 1944. évi október 17-i verseci ülésen, amikor megszületett a határozat, hogy Bánátban, Bácskában és Baranyában bevezetik a katonai közigazgatást, amelynek időtartamát akkor a háború befejezéséig tervezték. Az ülésen részt vett Nikola Petrović is, aki Josip Broz kíséretében volt, amikor elindult a Szovjetunióba, de Krajova román városban maradt, ahol Josip Broz Moszkvából visszatérőben szintén két napot töltött, s közben találkozott a bolgár Otecsestvjeni Front képviselőivel. Az ülésen részt vett még Ivan Rukavina vezérezredes, aki elkísérte Josip Brozt moszkvai útjára, továbbá Ivan Milutinović, a JKP politikai irodájának és az AVNOJ-nak a tagja, Jovan Veselinov, a vajdasági Tartományi Pártvezetőség politikai titkára, Isa Jovanović, a Tartományi Pártvezetőség szervező titkára.

Jovan Veselinov Žarko – akinek emlékiratai magyar nyelven is megjelentek, megemlíti, hogy ezekben a napokban Versecen tartózkodott még Jovan Popović költő, a vajdasági népfelszabadító főbizottság titkára, Nikola Drulović, a bizottság tagja, Dimitar Vlahov Macedóniából és mások. Ő sem említi azonban, hogy pontosan kik vettek részt a fontos döntés meghozatalában.³⁶

Isa Jovanović a háború utáni emlékirataiban rövid értékelést adott a katonai közigazgatás bevezetéséről azzal a határozott megállapítással, hogy ez a lépés súlyos hiba volt, és egyben teljesen szükségtelen. Az ő visszaemlékezései szerint az ülésen elsőként Nikola Petrović követelte a katonai közigazgatás bevezetését, véleményéhez csatlakozott Ivan Milutinović, majd az ülés többi résztvevője is. Ezután Josip Broz elfogadta a javaslatot és így megszületett a döntés. Egyben elhatározták, hogy a katonai közigazgatás élére Ivan Rukavina vezérezredest nevezik ki.³⁷

Október 17-i keltezéssel nyilvánosságra is hozták Josip Broz főparancsnok rendeletét a katonai közigazgatás bevezetéséről.

A rendelet hangsúlyozta, hogy a katonai közigazgatás ideiglenes jellegű, s Jugoszlávia teljes felszabadulásáig fog tartani. A katonai közigazgatás területileg a bánáti és a bácska-baranyai katonai körzetre oszlott, további katonai térségparancsnokságokra, városi parancsnokságokra és falusi katonai állomásokra. Az egész végrehajtó és bírósági hatalmat ez a szerv gyakorolta, a népfelszabadító bizottságoknak csak tanácsadói szerepük volt. Így gyakorlatilag ebben az időben a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatalma csak Szerémségre korlátozódott.

A katonai közigazgatás bevezetésére vonatkozó rendelet megindoklásában a rendkívül összetett okokat sorolták fel, hiszen az általános helyzet minél előbbi normalizálása a legfőbb célkitűzés, és hogy megteremtsék az előfeltételeket „a népi demokratikus államhatalom működéséhez”. Utaltak továbbá a rendkívüli körülményekre, amelyek ezeken a területeken a megszállás időszakában fennállottak, hangsúlyozták, hogy minél előbb fel kell számolni azokat a bajokat, amelyeket a megszállók és „az idetelepített idegen elemek okoztak”. Idetelepített idegen elemek alatt az egész magyarságot és németséget értették, nemcsak azokat, akik a háború éveiben települtek Bácskába és Bánátba. Ez a fogalmazás a legbizonytalanabb jövőt jelentette a németség és a magyarság számára. Hangsúlyozták még, hogy minden gazdasági kapacitást, az egész termelést a népfelszabadító harc szolgálatába kell állítani.

A rendelet szövegéből tehát világosan látható, hogy az „idetelepített idegen elemek” jelentették a legfőbb okát a katonai közigazgatás bevezetésének. Erre utal Isa Jovanović is a már említett emlékiratában: „A katonai közigazgatás bevezetését elsősorban a JKP-nek a németek, magyarok és románok irányában tanúsított helytelen nemzetiségi politikája okozta.”³⁸

A németek sorsa ekkorra azonban már lényegében eldőlt, összhangban a háború korábbi időszakában tető alá hozott, elsősorban az 1943. évi novemberi teheráni nagyhatalmi tanácskozások határozataival, ahol döntés született, hogy a háború után Közép-Kelet-Európából a német lakosságot kitelepítik. Nyilvánvaló azonban, hogy a jugoszláviai magyarságnak is hasonló sorsot szántak, annak ellenére, hogy a nagyhatalmi tanácskozásokon ilyesmire nem volt szó. Ezt bizonyítja, hogy 1944 november végéig a megtorlások embertelensége egyformán sújtott le mindkét népre, s lényegében a magyarságot és a németiséget törvényen kívül helyezték. Ezt közvetve elismeri a Tito-korszak időszakának vajdasági történelemírása is, amikor megállapítja, hogy a katonai közigazgatás 1944 december elejéig meghatározott adminisztratív intézkedéseket hozott az itt élő nem délszláv nemzetiségek ellen. Ez főleg a magyarokra vonatkozott, akiket a németekkel egyenlő bánásmódban részesítettek. A katonai hatóságok megtiltották a magyar és a német nyelv, mint idegen nyelvek használatát, munkacsoportokat szerveztek az elhagyott birtokok megművelésére, gyűjtőtáborokat létesítettek stb.³⁹

A bánáti katonai körzet parancsnokának (Lala Beljanski), második számú rendelete értelmében minden német lakosságú községben közvetlen katonai hatalmat vezettek be. A német polgároknak megtiltották, hogy a helyi parancsnok külön engedélye nélkül elhagyják lakhelyüket, tilos volt németül beszélni nyilvános helyeken, a német nyelvű feliratokat el kellett távolítani. A németek tulajdonában lévő gyárak, ipari és kereskedelmi vállalatok a népfelzabardító bizottságok ellenőrzése alá kerültek. Mindezek, némi enyhítéssel a magyar lakosságra is vonatkoztak. Minden községben, ahol a németek, magyarok és románok voltak többségben „ha erre szükség volt”, katonai parancsnokot neveztek ki külön partizánórsággal.⁴⁰

A jugoszláv történelemírásban olyan adatokra is rábukkantunk, hogy Josip Broz Tito, miután 1944. október 15-én a romániai Krajova városából Versecre érkezett, intézkedett, hogy a németeket és a magyarokat a népfelzabardító hadsereg részéről ne érje megtorlás. Erre, úgymond, azért volt szükség, mert Versec, Fehértemplom és a többi környező községben és faluban a nemzetek közötti viszonyok ekkor a pattanásig feszültek. Versecen ugyanis október elején az ottani német lakosok megölték két szovjet katonát, mire a helyi szerb lakosság ezt a gyilkosságot engedély nélkül véresen megtorolta. A további hasonló esetek elkerülése miatt vezették be a katonai közigazgatást 1944. október 17-én.⁴¹

Minderről azonban nincs dokumentum, csak egy másik, 1944. október 17-ei keltezésű okmányhoz fűzött magyarázó szövegben találtuk az említett kommentárt. A dokumentumban ugyanakkor az áll, hogy Tito kérte Peko Dapčevićet, az első hadseregcsoport főparancsnokát, hogy sürgősen küldje Versecre az egyik legjobb brigádját (dandárját), lehetőleg egy krajjinait, hogy a várost megtisztítsa a sváb lakosságtól.⁴²

Nem tartjuk valószínűnek, hogy Josip Broz tett valamit a vérengzések megakadályozására, mert az ő szava már akkor is úgymond törvényerejű volt, tehát mindenki megjárhatta volna, aki neki ellenszegül.

A katonai közigazgatás bevezetésének okai a háború utáni találkozások és pártközi

beszélgetések témáját képezték. Farkas Nándor nyugalmazott pártpolitikai munkás visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy erről a témáról többször elbeszélgetett Jovan Veselinov Žarkóval, Vajdaság akkori párttitkárával, aki beismerte, hogy súlyos hiba volt a katonai közigazgatás bevezetése, amiről egyébként Tito hozzájárulása után döntöttek. Farkas Nándor véleménye szerint azért döntöttek így, s ez szűrődött ki Veselinov szavaiból is, mert Tito félt a magyarok esetleges ellenállásától, és a megtorló eljárásokat nemcsak a bosszúvágy diktálta, hanem ez a bizalmatlanság is.

De feltehetjük másképpen is a kérdést. Adott-e szabad utat Josip Broz személyesen a megtorlások megkezdésére, vagy pedig egyenesen elrendelte a tömeges atrocitásokat? Hiszen a vérengzések Vajdaság-szerete éppen a katonai közigazgatás bevezetése után kezdődtek meg. Ez utóbbit nem tartjuk valószínűnek, mert a tartományi pártbizottság 1944. évi október 2-i körlevele az ötödik hadoszloppal való kíméletlen leszámolásra buzdított, de a katonai közigazgatás bevezetéséről szóló hadparancs szövege is elég lehetőséget nyújtott az atrocitások megkezdésére. Igaz, vannak adatok, amelyek a mellett szólnak, hogy maga Josip Broz engedélyezte a bosszúállást. Az újvidéki Magyar Szó 1990 nyarán közös íróasztalunk című rovatában megjelentette dr. Juhász Géza főiskolai tanár és író levelét, amelyben közli, hogy egy alkalommal magyarországi antifasiszta harcosok küldöttsége járt nálunk, s ő a tolmács szerepét töltötte be a megfelelő jugoszláv és magyar küldöttség között. Ekkor a jugoszláv küldöttség egyik tagja elmesélte a magyar küldöttség tagjainak, hogy az 1944. évi őszi véres napokat megelőzően, egy küldöttség kereste fel Josip Broz Titot azokból a községekből, ahol a Horthy-hadsereg 1942 januárjában megtorlást hajtott végre. A küldöttség szabad kezet kért Titótól a bosszú végrehajtására, és ezt ő állítólag meg is adta. Dr. Juhász Géza a tolmácskodás közben hallottakat későbbi nyilatkozataiban is megerősítette.⁴³

Csak ezzel az egyetlen adattal rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy Josip Broz valóban közvetlen beleegyezését adta volna a véres megtorlás megkezdéséhez. Juhász szavainak őszinteségében nem kételkedhetünk. Kérdés azonban, hogy annak idején a jugoszláv küldöttség tagja a valóságnak megfelelően adhatta-e elő a dolgokat. Ezt nem tartjuk kizártnak, ugyanis közvetlenül a háború befejezése után ilyen parancsot Josip Broz valóban kiadott a Szlovéniában foglyul ejtett és a vesztesek oldalán harcolt katonák további sorsát illetően. Egy nemrégiben Belgrádban kiadott publikációban olvashatjuk, hogy Josip Broz rejtjeles táviratot küldött Slobodan Penezic Krcunnak, a hírhedt OZNA szerbiai főnökének, akit előzőleg Szlovéniába küldött: „A nemzeti erőket foglyul ejtett katonáit likvidálni kell.”⁴⁴

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, nagy a valószínűsége annak is, hogy a jugoszláv küldöttség tagja igazat beszélt, amikor Tito hozzájárulásáról szólt a készülő megtorlás ügyében.

A katonai közigazgatás bevezetése után egy héttel a szovjet és a partizán csapatok elfoglalták Bácska középső, déli és nyugati részét is, tehát a katonai közigazgatás ezekre a területekre is kiterjeszthette a hatalmát. Megkezdődtek a véres megtorlás napjai.